

Władysława Stachowska-Dembecka, Janina Dziamska

O transliteracji i katalogowaniu druków Azerbejdzańskich na tle innych tablic transliteracyjnych

---

Zeszyty Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.
Biblioteka 6/61, 249-261

1966

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Władysława S t a c h o w s k a-D e m b e c k a,
Janina D z i a m s k a

O TRANSLITERACJI I KATALOGOWANIU DRUKÓW AZERBEJDŹAŃSKICH
NA TLE INNYCH TABLIC TRANSLITERACYJNYCH

Transliteracja łacińska innych alfabetów i ustalenie formy nazwiska autora zapisanego w narodowej postaci alfabetem innym niż łaciński jest zawsze sprawą kłopotliwą. Jakkolwiek transliteracja jest mechanicznym zastępowaniem znaków jednego alfabetu przez litery innego, przy ustaleniu odpowiedników poszczególnych znaków trzeba uwzględnić ich wartość fonetyczną. Wszelkie uproszczenia i nieścisłości budzą zastrzeżenia. Dużym ułatwieniem są tablice transliteracyjne podane przez Skrócone przepisy katalogowania alfabetycznego¹. Nie zadowolają jednak tablice alfabetów: hebrajskiego, żydowskiego, greckiego, ukraińskiego i rosyjskiego. Szczególnie rażą niekonsekwencje. Na przykład w języku ukraińskim wspólną z alfabetem rosyjskim literę и wymawia się у, zaś w rosyjskim и. Transliteracja uwzględnia tę różnicę brzmienia. Inaczej natomiast traktuje literę г, której w języku rosyjskim odpowiada głoska g, a w ukraińskim - dźwięczne h. Obowiązująca tablica transliteracyjna każe obydwu alfabetom dać

ten sam odpowiednik g. Stąd też popularne imię Григорий transliterujemy zgodnie z instrukcją z alfabetu rosyjskiego jako Grigorij, z ukraińskiego - Grygoryj, zamiast zgodnie z fonetyką ukraińską Hryhoryj². Nawet w szerzej znanym języku rosyjskim transliteracja jest w niektórych punktach niezbyt szczęśliwa i wprowadza zniekształcenia. Na przykład nazwy autorów Евтеева, Емелянов według przepisów w czcionkach łacińskich mają postać Eyteeva, Emeljanov, zamiast Jevtjejeva, Jemeljanov. Znakowi E odpowiada przecież fonetycznie dwugłoska je, a dla dźwięku e istnieje w alfabecie rosyjskim znak э (transliterowany dowolnie è lub ê). Równocześnie dwugłoski я, ю tegoż alfabetu są wyrażane przez dwie litery: ja, ju, zaś é (jo) pozostaje nietransliterowane. Oddanie jednak jednego znaku graficznego przez dwie litery nie jest najlepszym rozwiązaniem transliteracyjnym, jeśli w danym alfabecie i języku istnieją również poszczególne składniki tych dwugłosek samodzielnie. Uniemożliwia to proces zwrotny, tzn. na podstawie takiego zapisu transliterowanego nie można odtworzyć postaci oryginału. Uwzględniając ten aspekt, dla dwugłosek trzeba by znaleźć znaki specjalne. Znaki 'e, 'o, 'a, 'u mogłyby być bezbłędne tylko na początku wyrazu, wewnątrz natomiast zachodziłaby kolizja z jerem (znak miękki) ь. Podobnie znaki ě, ô, ǎ, ǔ w drukach dawniejszych do 19 w. dałyby kolizję z ѣ transliterowanym ě. Jeżeli znak э zgodnie z brzmieniem będziemy transliterować jako e, dla dwugłosek e, ě, я, ю, można by wprowadzić znaki ě, ô, ǎ, ŭ lub jakiegokolwiek inne, byleby jednoznaczne. Podobnie dla serbskich liter љ, њ które przyjęto

transliterować lj, nj lepsze byłyby może znaki l', n' lub i. ñ. Dla uzyskania odpowiedników głosek x (ch bezdźwięcznego), dź oraz cyrylicy i macedońskiego S (dz) może słuszenie byłoby sięgnąć do pisma fonetycznego i ch znaczyć x (czyli w alfabetach opartych na cyrylicy pozostawić bez transliterowania), zaś dź jako z, dz jako z. Są to jednak rozważania teoretyczne. Ze względu na jednolitość zasad w ustalonych i stosowanych tablicach, praktycznie zastosować ich w tej chwili nie można. Wydaje się, że warto byłoby jednak rozpatrzyć je przy ustalaniu nowych tablic transliteracyjnych.

Transkrypcja i transliteracja różnych języków i alfabetów jest kwestią otwartą i ciągle dyskutowaną³. Ponieważ każda transliteracja jest sprawą umowną, dotychczasowe tablice, choć niedoskonałe i wymagające zmian, stanowią pomoc w praktyce bibliotecznej. Pozostaje jednak jeszcze sporo alfabetów, co do których nie ma żadnych wskazówek transliteracyjnych. Do takich należy alfabet azerbejdżański. Wobec ożywiających się kontaktów z Azerbejdżańską Socjalistyczną Republiką Radziecką, a co za tym idzie napływu literatury tego kraju do polskich bibliotek naukowych, istnieje konieczność rozwiązania problemu katalogowania książek azerbejdżańskich.

Język azerbejdżański należy do południowej grupy języków tureckich i od najdawniejszych czasów posługiwał się alfabetem arabskim, następnie (1923-1939) łacińskim, a od 1939 r. - cyrylicy. Jednak cyrylica w wersji rosyjskiej okazała się niewystarczająca dla oddania dźwięków mowy

Azerbejdżan. Dodano więc do niej szereg nowych znaków graficznych. Ten zespół znaków nosi nazwę alfabetu azerbejdżańskiego i używa się go zarówno w Azerbejdżanie północnym (ASRR), jak i w południowym (Azerbejdżan perski). Tablica transliteracyjna ustalona dla języka rosyjskiego jest tu więc niewystarczająca.

Problem stanowią znaki ə, ɛ, ʏ; h, ɦ, k, f. J. Samogłoska ə⁴ jest środkowa, szeroka i miękka, w brzmieniu podobna do e, jednak szersza. Jest to dźwięk podobny do angielskiego ae w wyrazie bag i do niemieckiego ä w wyrazie Blätter. Literatura rosyjska stosuje tu transkrypcję i znak ə oddaje przez a lub e - zależnie od tego, czy litera ta stoi na początku czy wewnątrz wyrazu, a także jaki dźwięk poprzedza. Te warunki bowiem decydują o tym, czy ma ona brzmienie bliższe samogłosce a czy e. Na przykład azerbejdżańskie imię Məmməd w transkrypcji rosyjskiej ma formę Мамед a nazwisko Əминзадə przejęte jest jako Аминзаде⁵. Według zasad transliteracji możliwy jest jeden znak odpowiadający zawsze temu samemu znakowi graficznemu. Ponieważ alfabet azerbejdżański ma także zwykle samogłoski: a (środkowa, szeroka) i e (przednia, średnia), dla litery ə przyjmując można znak ä, który zachowa odrębność graficzną od podobnych w brzmieniu samogłosek. Tak więc w naszej transliteracji napiszemy: Mämmäd, Aminzädä.

Samogłoska ə jest środkowa, średnia z elementami samogłosek e, o; można ją więc oddać przez znak ö.

Trzecia z kolei samogłoska $\dot{Y}$ (różna od $y=u$) jest środkowa i wąska - z elementami samogłosek: u, i, y. Umownie oddajmy to znakiem ü.

Mniejszą trudność przedstawiają spółgłoski, które w języku azerbejdżańskim, podobnie jak w polskim, mają dwa regularne szeregi dźwięcznych i bezdźwięcznych⁶. Tak jak spółgłoska C(s) ma dźwięczny odpowiednik w spółgłosce ə (z), tak odpowiednikami bezdźwięcznymi spółgłosek: ç(ć), X (ch) są dźwięczne w(dź) i h(h). Podobnie głoska K (k) ma dźwięczny odpowiednik w głosce Γ(g). Niezależnie od rosyjskiej transkrypcji nazwisk azerbejdżańskich, transliteracja powinna konsekwentnie odróżnić te dwie litery. Tak więc azerbejdżańskich autorów o nazwiskach Гарагашлы, Гулиаев i imieniu Гасым w transliteracji napiszemy Garağaşly, Gulijev, Gasym - wbrew rosyjskim formom Каракашлы, Кулиев, Касым⁷. Litera к oznacza miękkie k, które możemy oddać znakiem k. Odrębną spółgłoską tylną, dźwięczną, zwartoszczelinową, wymawianą z przydechem jest F. Litera ta oznacza dźwięk złożony, który najlepiej oddałyby dwa znaki graficzne gh. Można by ją oznaczyć znakiem ğ,ğ z łącznikiem oznaczającym przydech w alfabecie greckim. W praktyce łączek ten mógłby się jednak zidentyfikować z kreską ' oznaczającą miękkość, przyjmijmy więc znak ğ. Litera л podobnie jak w języku rosyjskim zależnie od sąsiedztwa brzmi jak podniebienne l lub zębowe l, jednak konsekwentnie powinno się ją transliterować jako l. Azerbejdżańska spółgłoska J ma tę samą wartość dźwiękową co rosyjskie й i polskie ł, nie trzeba jej więc transliterować.

Wobec tych ustaleń przedstawiamy proponowaną przez nas tablicę transliteracyjną dla alfabetu azerbejdżańskiego:

Znak	Transliteracja	Znak	Transliteracja	Znak	Transliteracja	Znak	Transliteracja
А а	A a	Ж ж	Ž ž	М м	M m	У у	U u
Б б	B b	Э э	Z z	Н н	N n	Ү ү	Ů ů
В в	V v	И и	I i	О о	O o	Ф ф	F f
Г г	G g	Ы ы	Y y	Ө ө	Ö ö	Х х	Ch ch
Ғ ғ	Ġ ġ	Ј ј	J j	П п	P p	Һ һ	H h
Д д	D d	К к	K k	Р р	R r	Ҷ ҷ	Č č
Е е	E e	Ҡ ҡ	Q q	С с	S s	Ұ ұ	Dž dž
Ә ә	Ä ä	Л л	L l	Т т	T t	Ш ш	Š š

Bardzo ważnym zagadnieniem i przy autorach wschodnich trudnym, jest ustalenie właściwej formy hasła autorskiego.

Azerbejdżańska nazwa osobowa może składać się z imion, tytułów, grupy patronimicznej i nazwiska. Na karcie tytułowej, jeżeli wszystkie te elementy występują, podane są mniej więcej w wymienionej kolejności⁸.

Ciekawą część nazwiska stanowią liczne tytuły⁹. Często zachodzący tytuł бәҗ, dawniej pisany i wymawiany бәҗ lub бәк (niezależny włościanin lub potomek zbiedniałego szlach-

cica) w nazwiskach zmodernizowanych pisany jest niekiedy łącznie z imieniem, np. Мəммədбəјов. Jakkolwiek Azerbejdżanie piszą dziś əj, w transkrypcji rosyjskiej tytuł ten występuje jako бек. W naszej transliteracji pozostanie on jako bəj. To samo oznacza perskie han. Tytuł səjjid lub w formie skróconej səjid (pan, potomek proroka), poprzedza imię. Podobną formę ma imię Said (znaczy też szczęśliwy). Tytuł ağa i mirzə mogą stać zarówno przed jak i po imieniu. Tytuł ağa stojący przed imieniem oznacza księcia krwi, natomiast wymieniany po imieniu jest formą grzecznościową. Odwrotnie używany jest tytuł mirzə, który umieszczony po imieniu oznacza księcia krwi, a przed imieniem człowieka piśmiennego. Jest jeszcze grupa tytułów używanych przed imieniem, które Azerbejdżanie uzyskują przez odbycie różnych pielgrzymek. Są to: məshədi (pielgrzym do Meszedy), kərbəlai (pielgrzym do Kerbela), həddəy (pielgrzym do Mekki). Wszystkie te tytuły, szczególnie u dawnych Azerbejdżan bardzo ważne, były czynnikiem odróżniającym, niekiedy zastępowały nazwisko albo w połączeniu z imieniem tworzyły właściwą formę osobową. Jeżeli więc autor podaje swoje tytuły, należy je respektować. Współcześni Azerbejdżanie, szczególnie z ASRR, tytuły te redukują. Jest to tendencja znana w językach zachodnich, np. w hiszpańskim i portugalskim, które najdłużej tytuły utrzymały.

Inną, charakterystyczną częścią nazwy osobowej jest grupa patronimiczna. Składa się ona z imienia ojca i następującego po nim samodzielnego wyrazu oğlu (syn), rzadziej gyzy (córka). Jest to więc odpowiednik nazwy znanej

w języku rosyjskim jako отчество, (np. Ivanovič, Ivanovna). Czasem też, na wzór nazwy rosyjskiej, pisze się te dwa wyrazy łącznie, np. hycejноглы, jednak oğlu i gyzy nie są przyrostkami (jak w języku rosyjskim -ovič, -ovna), lecz rzeczownikami.

W drukach więc dawnych, w wypadku gdy nie ma nazwiska, przy ustalaniu hasła autorskiego pozostaje pisanie kolejno imion własnych z tytułami i grupy patronimicznej. Poszczególne elementy nazwy, z wyjątkiem grupy patronimicznej, otrzymują odsyłacze¹⁰. Gdy w nazwie osobowej możemy wyróżnić nazwisko, wtedy ono staje się początkiem hasła, a następnie piszemy kolejno imiona i inne elementy nazwy, np. Zakir Gasym bāj. W drukach nowszych, docierających do nas z ASRR, ustalenie - która z części nazwy osobowej jest nazwiskiem - nie sprawia większej trudności, gdyż książka wymienia zwykle autora w brzmieniu rosyjskim. Chociaż więc możemy nie przyjąć rosyjskiej transkrypcji nazwisk, lecz zastosować własną transliterację, pomoże ona odróżnić poszczególne elementy nazwy osobowej. Rosyjska forma nazwiska otrzymuje odsyłacz ogólny¹¹.

Ludność Azerbejdżanu ma domieszki kaukaskich elementów etnicznych; stąd też Azerbejdżanie mają nazwiska z przyrostkami typowo gruzińskimi: I.Talybzadā, A.A.Aminzadā. Przejrzenie czasopism azerbejdżańskich¹² daje już podstawy do twierdzenia, że nazwiska azerbejdżańskie rusyfikują się. Rosyjskie przyrostki przyjmują różne nazwiska, m.in. o pochodzeniu tureckim, perskim itp., np. Vāzirov, Gāhrāmanov, Tagyjev, Māmmādbejov, Abdulajev, - przekształcane dalej w transkrypcji rosyjskiej na Tagiev, Mamedbekov, Abdulaev.

Tak więc azerbejdżańska nazwa osobowa może składać się:

1. z wszystkich członów: imion, tytułów, grupy patronimicznej i nazwiska¹³;
2. z samej grupy patronimicznej, np. Kör oğlu;
3. z imienia i tytułu, np. Ibrahim Mirzâ;
4. wyłącznie z tytułów, np. Hadży-bâj;

Te cztery rodzaje nazw osobowych występują raczej w drukach starszych. W nowszych natomiast nazwa osobowa składa się na ogół:

1. z imienia, grupy patronimicznej i nazwiska, np. Gährâ-man Tagy oğlu Garagaşly, Näsibâ Nädžâfgulu gyzy Näd-zafova;
2. z nazwiska i imienia, np. Agamir Gulijew, Gara Ahmadov.

Dla rozpoznania druku ważne są niektóre określenia. Część z nich, przy katalogowaniu skraca się. Proponujemy zastosowanie niektórych.

Określenie w jęz. polskim	Określenie w jęz. azerbejdż.	Forma transliterow.	Skróty
1	2	3	4
Antologia	Антологија	Antolokija	
Autor	Мүәллиф	Müällif	
Bajka	Нағыл	Nağyl	
Druk	Çап	Čap	čap
Drukarnia	Мәтбәә	Mätbää	mät.

1	2	3	4
Dzieła (Dzielo)	Әсәрләри /Әсәр/	Äsärләri	äsär.
Ilustracja	Иллүстрасија	Illüstrasija	illüstr.
Ilustrator	Иллүстратор	Illüstrator	illüstr.
Krótkie streszczenie	Хуласә	Chülasä	chül.
Księga	Китаб	Kitab	kit.
Nakład	Тираж	Tiraž	tir.
Nakładca, wydawnictwo	Нәшријјат	Nášrijjat	nášrij.
Objaśnienie	Изәһат	Izahat	
Powieść	Роман	Roman	
Przedmowa, wstęp	Мүгәддимә	Mügäddimä	müg.
Redakcja	Редаксија	Redaksija	red.
Redaktor	Редактор	Redaktor	red.
Rocznik	Иллик	Illik	ik.
Seria	Серијасы	Serijasy	ser.
Stronnica	Сәһифә	Sähifä	s.
Tekst	Мәтн	Mät	
Tłumacz	Тәрчүмәчи	Tärdžümä	tärdž.
Tłumaczenie	Тәрчүмә	Tärdžümä	tärdž.

1	2	3	4
Tłumaczyć, przetłum.	Тәрҗүмә етмәк	Tardžumä etmak	tardž. et.
Tom	Җилд	Džild	dž.
Wydanie	Нәшр	Näšr	našr
Wydawca	Нәшриҗәтчи	Näšrijjatčy	näšrij.
Zbiór artykułów	Мәгаләләр мәчмүәси	Mägalälär mäđžuäsi	
Zestawienie	Тәртиб	Tärtib	tärt.
Zeszyt	Бүрәхылыш	Burachylyš	bur.

P r z y p i s y

¹ J.Grycz, W.Borkowska: Skrócone przepisy katalogowania alfabetycznego. Wyd.3. Warszawa 1961, s.31 i 159-164.

² Poprzednie wydania instrukcji katalogowej wprowadzały dla alfabetu rosyjskiego transliterację Г → g, dla ukraińskiego - → h. Por. J.Grycz, W.Borkowska... Wyd. z roku 1946, s.82-83, wyd.2. z roku 1949, s.98-99.

³ Z.Brasse: Biblioteczny katalog alfabetyczny. Materiały bibliograficzne. Poznań 1964, s.8,31-32. Prace Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu, nr 2.

⁴ Dla określenia wartości fonetycznej znaków graficznych za podstawę posłużyły: Aserbeidschanischer Sprach-

führer, Berlin 1943 i konsultacje w Instytutach Orientalistyki PAN i Uniwersytetu Warszawskiego, szczególnie z drem T.Majdą, któremu składamy serdeczne podziękowanie.

⁵ Por. Мәммәд Чәфәр: Азәрбајҹан едәбијјатында романтизм. Бақы 1963 i Ә.Ә.Әминзадә: Бәйүк октябр социалист... Бақы, 1964.

⁶ Uwagi na temat transkrypcji, systemu fonetycznego i niektórych spółgłosek zawierają następujące artykuły: W.Kotwicz: Z dziejów piśmiennictwa Azji środkowej. Spr.Tow. Nauk. we Lwowie. T.5.1925, s.70-73; i J.Reychman: Kilka azerbejdżańskich piosenek ludowych zapisanych przez Polaków na Zakaukaziu w I poł.XIX wieku. R.Orient.26,2, s.(49)-62.

⁷ К.Т.Каракашы: Материальная культура Азербайджанцев Баку 1964. А.Гулијев: Азәрбајҹанын керкәмли сәһәһә вә Алимә...Бақы, 1964. Касым Бәј Закир: Әсәрләри.Бақы,1964

⁸ National Usages for the entry of names of person. A survey by A.H.Chaplin: Provisional Edition. London 1963, s.65.

⁹ Por. H.S.Szapszał: Próby literatury ludowej u Turków z Azerbejdżanu perskiego. Kraków 1935, s.95-96. Tytułów tych używa się również w ASRR.

¹⁰ Grycz, Borkowska, op.cit., s.57-58.

- 11 Grycz, Borkowska, op.cit., s.51.
- 12 Chäbärläri (Wyd.) Azärbajdžan SS Elmlar Akademijasy.
- 13 Brak przykładów. Forma ta teoretycznie możliwa, zob. National Usages for the entry of names of person, op.cit., s.65.